

## ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN MUHALEFETE KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET AHLAKI\*

Soner Akpınar\*

Şefaettin Severcan\*

### Öz

Bu çalışma kapsamında siyaset ve siyaset ahlakı çerçevesinde Ömer b. Abdülaziz'in siyaset anlayışı ve muhalefete karşı izlemiş olduğu siyaset ahlakı ele alınmıştır. Çalışmanın amacı (661-750) yılları arasında yaklaşık bir asra yakın hüküm sürmüş Emevî Devletinde, kısa süren hilâfetinde İslam dininin kılıç kuvvetiyle yayılmadığını, bilakis bu hususta en etkili rolün İslam'ı yaşamak olduğu kanaatini ortaya koyarak farkındalık yaratan Ömer b. Abdülaziz'in yönetimi sırasında muhalefete karşı nasıl bir siyaset izlediğini tespit etmektir. Bu bağlamda Ömer b. Abdülaziz'in izlediği siyasette hangi yöntemlere başvurduğunu, bu başvuru sonrasında ne gibi sonuçlar elde ettiğini ortaya koymaktır. Bu çalışmada literatür taraması yapılmış; çalışma kapsamında öncelikle siyaset ve ahlak kavramları çerçevesinde siyaset-ahlak ilişkisine ve bu doğrultuda İslam siyaset ahlakına kısaca değinilmiş; ardından Ömer b. Abdülaziz'in bu kavramlara bakış açısı ile bunları nasıl ve ne şekilde uyguladığı irdelenmiştir. Bu çalışma Emevîler döneminin, özellikle Ömer b. Abdülaziz'in siyaset ahlakı potasında siyasi anlayışının değerlendirilmesi bakımından önem arz etmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Tarihi, Emevîler, Ömer b. Abdülaziz, Muhalefet, Siyaset, Ahlak.

## POLITICAL ETHICS FOLLOWED BY OMAR B. 'ABD AL-AZIZ'S AGAINST THE OPPOSITION

### Abstract

Within the scope of this study, Omar b. Abd al-Aziz's understanding of politics and the political ethics. he followed against the opposition were discussed within the framework of politics and political ethics. The aim of the study is Omar b. Abd al-Aziz who created awareness by revealing that the religion of Islam did not spread by the force of the sword in the Umayyad State, which ruled for nearly a century between the years 661-750, during its short caliphate, and that on the contrary, the most effective role in this regard was

\* Bu makale, Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında "Emevîler Döneminde İktidar ve Muhalefet Ahlakı" adıyla hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

\* Doktora Öğrencisi, Kayseri Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı.

**e-mail:** soner.akpinar78@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6157-1630>

\* Prof. Dr., Nevşehir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı.

**e-mail:** severcan56@hotmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5433-344X>

**Atıf/Citation:** Akpınar, Soner – Severcan, Şefaettin. "Ömer b. Abdülaziz'in Muhalefete Karşı İzlediği Siyaset Ahlakı". *BAiD* 19 (Haziran 2024), 105-138.

to live Islam. The aim is to determine what kind of policy Omar b. Abd al-Aziz followed against the opposition during his rule. In this context, it is to reveal what methods Omar b. Abd al-Aziz used in his politics and what results he achieved after this application. Within the scope of this study, which included a literature review, first of all, the relationship between politics and morality within the framework of political morality and concepts and, accordingly, Islamic political ethics were briefly mentioned. Then Omar b. Abd al-Aziz's perspective on these concepts and how and in what way he applied them were examined. This study focuses on the period of the Umayyads, especially Omar b. Abd al-Aziz's. It's important to evaluate Omar b. Abd al-Aziz's political understanding in the crucible of political morality

**Keywords:** Islam History, Umayyads, Omar b. Abd al-Aziz, Opposition, Politics, Morality.

## GİRİŞ

Râşid halifeler döneminden (632-661) hemen sonra Suriye’de Şam merkezli olarak kurulan Emevî Devleti, yeni bir devlet olmasına karşın Medine’de Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından kurulan ve Râşid halifeler tarafından kurumsallaştırılarak sürdürülen İslam devletinin devamıdır. Ancak bu devletin yönetim şekli ve yönetenlerinin siyaset etme anlayışı çoğu zaman Peygamber ve Râşid Halifeler dönemlerinden farklı olmuştur. Hz. Osman’ın öldürülmesiyle başlayan fitne döneminde, Hz. Ali’nin halife olmasıyla birlikte Hâşimîlerin iktidara gelmesi, Osman döneminde başlayarak giderek artan Emevî-Hâşimî gerilimini fiili çatışmaya dönüştürmüştür. Bu fiili çatışma, her iki tarafı temsilen bir valinin devlet başkanına karşı isyan ederek iktidarı ele geçirmek çabası olmuştur. Tarihte halife Ali-vali Muâviye çatışması olarak adlandırılan bu iç savaş, siyasi hayatına önce bir asker olarak başlayan, ardından bir kumandan, daha sonra bir vali olarak devam eden Muâviye’nin iktidar mücadelesinden başarıyla çıkmasıyla sona ermiştir. Bu aşamadan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından beri süregelen siyaset ve yönetim anlayışı tamamıyla değişerek yeni ve tartışmalı bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla başta Muâviye olmak üzere diğer Emevî halifelerine karşı muhalif olan tüm gruplar, onları yönetimde izledikleri siyasetleri nedeniyle Hz. Peygamber ve Râşid halifelerin siyasi sünnetinden uzaklaşmakla, İslam’ın yönetim ilkelerini yok sayarak siyaset ahlakıyla bağdaşmadıklarını düşündükleri meşru olmayan bir takım uygulamalarda bulunmakla suçlanmışlardır. Emevî tarihinde bu durumun tek istinası, diğer Emevî halifelerinin izlediği siyaset anlayışına muhalif tavrıyla öne çıkan Ömer b. Abdülazîz’in yönetim anlayışı olmuştur. Bu kapsamda, Ömer b. Abdülazîz’in izlediği siyaseti ve muhalefete karşı tavrını siyaset ahlakı çerçevesinde ele almadan evvel temel kavramlar olan; siyaset, ahlak, siyaset ahlakı kavramlarını açıklanması gerekmektedir.

## 1. Siyaset, Ahlak, Siyaset Ahlakı

Siyaset, bir yönetim sanatıdır. Genel olarak bakıldığında siyaset, yönetenin yönetileni eğiterek isteği doğrultusunda yönlendirebileceği uygun bir duruma getirmesi; özelde insanı yönetmeye dayalı bir süreçtir. Sözlüklerdeki karşılığı ise başa geçmek, idare etmek, insanlara bir şeyi emretmek ve yasaklamak, terbiye etmek, hükmetmek, düzene koymaktır. Bir topluluğun çıkarı adına yapılan fiil ve hareketler anlamında kullanılan “siyaset” kelimesinin Batı dillerindeki kavramsal karşılığı Yunanca “politica” kelimesine dayanmaktadır. Yunancadaki bir diğer anlamı ise siyasal şeyler, vatandaşlık hakkına ilişkin olan konular, ayrıca hükümet faaliyetlerinin yapı ve içeriğini etkili hale getirmek amacıyla gücün kullanılmasını sağlayan araçlardır.<sup>1</sup>

Siyasetin Osmanlı literatüründeki karşılığı; hükümet, ülke yönetimi, cezaya layık olanların cezasının verilmesi sırasında şiddet göstermek, ceza, toplumdaki işlerin düzenlenmesi için hikmet-i hükûmetin gereklerinden dolayı oluşan icraat, devletlerarasındaki ilişkilerin ilmi ve diplomasi gibi anlamlarda kullanılmıştır. Siyaset kavramının diğer anlamsal boyutları devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı, bir amaca ulaşmak için düşündüğünden farklı konuşup davranarak işini yürütmek, ülke, devlet ve insan idaresidir. İslam düşünürlerinin siyaseti yorumlayışları, sosyal yaşam için yararlı ve vazgeçilmez bir uğraş olduğu şeklindedir. Hüccetü'l-İslam olarak da tanınan Gazzâlî (ö. 505/1111) siyaseti, bütün sanatların en önemlisi olarak görmüştür.<sup>2</sup> Siyaset, dinlerin ve dünyanın gelişmesi ve düzeni için gereklidir. Dini düzen, dünya düzeniyle bağlantılıdır. Dünyanın düzeni insanların çalışmasına bağlıdır. Diğer bir İslam âlimi olan İbn Haldûn (ö. 808/1406), siyaset kavramını her ne kadar birçok yönden ele alıyor olsa da genel anlamda siyaset kavramı onun bakış açısına göre “devlet idaresinde izlenen yol, yöntem” şeklinde tanımlamıştır.<sup>3</sup> Bu tarz bir siyaset kavramında esas olan toplumu meydana getiren bireylerin

<sup>1</sup> Fîrûzbâdî, Ebû't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), “Siyaset”, III/230; Bilal Eryılmaz, “Siyaset”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), III: 423; Ali Seyyar, *Sosyal Güvenlik Terimleri* (İstanbul: Papatya Yayınları, 2005), 83; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), “Siyaset”, 417; Nevzat Yalçıntaş - Orhan Tuna, *Sosyal Siyaset* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1991), 21.

<sup>2</sup> Mehmet Şenol, *İslam Siyaset Felsefesinde Riyaset İmamet Düşüncesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 49.

<sup>3</sup> İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406), *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2008), I: 571-572.

hangi din ve inanca mensup oldukları değil tam tersine onları yönlendirme ve yönetimidir. Gerek konuşma gerek yazı dilinde bu kelime genel olarak “amme teşekkülü veya müessesini sevk ve idare sanatı” anlamında kullanılmaktadır. Bu sevk ve idare sanatı aslında devletin asıl karakterini oluştursa bile örgütlenmiş bir toplum ve toplum grubu içinde yaşayan insanın yaşayışını, devlet yardımı ve desteği ile düzenleyerek aynı toplumsal canlı bütünlüğün üyesi olan bu insanları gerçek birer vatandaş oldukları düşüncesi kapsamında ele aldığı zaman sosyal siyasetin ya da diğer bir söylemle sosyal politikanın faaliyet alanı ve kavramını meydana getirmektedir.<sup>4</sup>

Ahlak, insanların arasındaki ilişkilerde “iyi” yahut “doğru” veya “kötü” yahut “yanlış” şeklinde adlandırılan değer yargılarını anlatan kavramdır. Ahlak kelimesi kökeni itibarıyla etimolojik açıdan Arapçada “huy” anlamına gelen “hulk”, Yunanca “ethos” ve Latincedeki “mos” kelimelerine dayanmaktadır. İyi ahlak, Arapçada “ahlak-ı hamide” ve ahlak-ı hasene”, kötü ahlak ise “ahlak-ı zemime” ve “ahlak-ı seyyie” şeklinde tanımlanmaktadır. Toplumsal bir bilim dalı ve ahlak kuralları ele alan bir disiplin olan ahlak, toplumun bünyesinde oluşmuş gelenek ve göreneklerin, değer yargılarının, norm ve kuralların meydana getirdiği sistemin tamamını incelemektedir. Bu bütünlük arz eden sistem; bir kimsenin, grubun yahut toplumun tümünün doğru ve yanlış olan davranışlarını belirleyip yönlendirmektedir.<sup>5</sup>

Ahlak, hukuk, din ve felsefenin yanında devlet yönetimini ifade eden siyasetle yakın ilişki içerisinde. Siyaset biliminin araştırma konusu ise insan topluluklarının idaresine ilişkin ilke ve kuralları araştırmaktır. Devlet yönetimi sırasında hiç kuşkusuz uyulması gerekli olan bazı kanuni ve etik kaideler söz konusudur. Siyaset ve ahlak, bu kurallardan ötürü birbirleriyle yakından ilgili olan iki alan durumundadır. Siyasette ya da devlet idaresinde olması gerekli veya uyulması beklenen değer yargıları ve kurallar, aynı zamanda devlet ahlakı (Government Ethics) olarak da bilinen siyasi ahlakı ifade etmektedir. Siyasal ahlakı daha geniş biçimde ifade etmek gerekirse siyasal karar alma sürecinde geçerli olan ya da olması beklenen değer yargılarının, gelenek ve göreneklerin, normların ve kuralların meydana getirdiği sistem bütünüdür. Kamusal mal ve

<sup>4</sup> Ali Çubuk, *Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983), 6; Halil Seyitoğlu, *Ekonomik Terimler Sözlüğü* (Ankara: Güzem Yayınları,1992), 777.

<sup>5</sup> Coşkun Can Aktan, “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2009), 39.

hizmetlerin arz edildiği siyasal karar alma süreci, devletin siyasi ve ekonomik kararlarının alındığı düzenek ve bu düzenğin işleyişidir. Kamusal mal ve hizmetler iktidar partisi (hükümet) ve bürokrasi tarafından sunulurken onlara istekte bulunanlar seçmenlerdir. Siyasal süreç içinde seçmenler, isteklerini ya da arzularını ya doğrudan doğruya oylamaya katılarak yahut birlikler oluşturmak suretiyle açıklar. Siyaset iktidar partisi/hükümet ve seçmenler arasındaki ilişkilerin neticesinde biçimlenmektedir. Aslında siyasal ahlaki ortaya çıkaran da bu kesimlerin ahlaki değer yargıları olmaktadır.<sup>6</sup>

Emanet kavramı İslam'da siyasetin tanım karşılığı olmaktadır. Emanet, geçici olmak koşuluyla belli şartlar altında bazı amaçlar dâhilinde bir kişinin sorumluluğu altına verilmiş olan bir mal ya da o kişiye emanet edilmiş bir sorumluluktur. İslamiyet için siyaset ve ahlak ne birbirleriyle aynı ne de bütünüyle birbirlerinden bağımsızdır. Var olma amacı bakımından ahlak, kişinin iradesi ile direkt ilişkili olsa bile yine de sosyal zeminde meydana gelen bir olgudur. Bu bakımdan toplumsal yapının ahlaki ilkelerden bağımsız olduğu düşüncesinin hâkim olması tüm insanların yaşamı açısından bazı tehlikeli durumları içerdiği için İslamiyet, siyasi etkinlikler için birtakım ahlaka dayalı prensipler ortaya koymuştur. Çünkü yöneten her kim olursa olsun iyiliği emretme, kötülüğe engel olma, hak ve hukuk ile güven ve adaleti sağlama gibi görevlerin var olması söz konusudur. Bu yüzden İslam dininde siyaset alanı vazedilen yönetsel ilkelerle sınırlandırılmıştır.

İslam'da siyaset, iki yönlüdür, iç ve dış siyaset şeklinde iki bölümde yürütülür. Yöneticiler insanların işlerini düzenler ve yönetim işini üstlenirler. Halk ise yönetimi denetleme ve muhasebe sorumluluğunu yüklenir. Kur'an-ı Kerim'e göre iç siyasette Müslümanlardan istenilen, yönetime yönelik Allah'ın belirlediği ilkeler doğrultusunda insanları yönetmek ve yönetilmektir. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de yönetim ile ilgili ayetlerde "Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet (yönet). Haktan sana gelenden sapıp da onların arzularına uyma"<sup>7</sup> ve "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler işte onlar kâfirlerdir"<sup>8</sup> buyrulmaktadır.

İyilikleri emredip kötülükleri yasaklayan Allah, bunu inananların bir sıfatı ve vazifesi olarak telakki etmektedir. Siyasi olan bir işte de iyiliği emretmek ve

<sup>6</sup> Aktan, "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş", 54.

<sup>7</sup> el-Mâide, 5/48.

<sup>8</sup> el-Mâide, 5/44.

kötülükten sakındırmak gerekir. O toplumun yönetimi hem iyiliğe hem de kötülüğe neden olabilir. Yönetim bozulduğu takdirde toplumun yapısı da bozulmuş ve kirlenmiş olacaktır. Çünkü yönetim, toplumun yapısını teşkil ederken aynı zamanda siyasi ve sosyal ilişkileri de düzenler. Bu düzenlemelerde oluşacak herhangi bir aksaklığın beraberinde getireceği toplumdaki kötü, çarpık ve dengesiz ilişkiler olacaktır. Zulüm ve yolsuzluk gibi pek çok kötü davranış, birey ve toplum hayatında ortaya çıkar ve siyaset ahlakı da bundan payını alır. Bu nedenle Allah bu mühim siyasi talebi, Müslümanların niteliği olarak bildirmekte ve onlardan kesin bir biçimde bu emrine uymalarını beklemektedir. Buna ilişkin ayette “Mümin erkek ve kadınlar birbirlerine karşı sorumludurlar. İyiliği buyururlar ve kötülükten sakındırırlar”<sup>9</sup> denilmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de “Nefsimi elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki siz ya iyiliği emreder kötülükten sakındırırsınız ya da Allah katından hemen size bir azap gönderir sonra da siz dua ederseniz de duanız hiç kabul edilmez”<sup>10</sup> hadisi ile bu konuya dikkat çekmiştir. Bütün bu açıklamalar göstermektedir ki İslam'a göre Müslümanların yaşamlarına önem vermek, onların menfaatlerini ve haklarını müdafaa etmek, bu işlerin takipçisi olmak dinin olduğu kadar siyasetin de konusudur.

İslam siyaset düşüncesinde, siyasi yönetimin işleyişine yönelik yöneten ve yönetilenlerin uymaları gerekli ilkelere dikkat çekilir. Bu nedenle öncelik verilenler de yönetim biçiminden çok alanında yetkin ve güvenilir bir kişinin seçim ile yönetimin başına getirilmesi, devlet başkanının mutlak değil, sınırlı bir iktidara sahip olması hasebiyle Allah katında hesap vereceği bilinci içinde danışma esasına göre iş görüp adaletle hükmetmesi olmuştur. İslam'da siyasetin temel amacı, insanların hem dünya hem ahiret için mutluluklarını kazanacakları koşulların hazırlanması ve sürdürülmesidir. Söz konusu olan ise dinin korunarak dünyevi işlerin idare edilmesidir. Bu nedenden ötürü esas olan, bu amaca hizmet edecek bir yöneticinin iş başına getirilmesidir.

## 2. Ömer b. Abdülazîz'in Hayatı, Şahsiyeti

Söz konusu dinin koruma altına alınması ve dünya işlerinin idare edilmesi temeline dayandırıldığında bu gayeye hizmet verecek bir yönetici arama

<sup>9</sup> et-Tevbe, 9/71.

<sup>10</sup> et-Tirmizî, Ebû İlsâ Muhammed b. İlsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892), *Sünnetü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğr. (Mısır: Şerîketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1395), “Fiten”, 9.

gerekliliği de doğal olarak ortaya çıkmaktadır. İslam'ın aradığı bu niteliklere haiz olan ender yöneticilerden biri de Ömer b. Abdülazîz'dir. İslam Tarihi ve Tabakât kitapları ondan ikinci Ömer veya beşinci adil halife olarak söz etmektedir. Ömer'in adil bir yönetici olduğu konusu herkes tarafından kabul görmüştür.

Ömer b. Abdülazîz b. Mervân b. Hâkem, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü sene olan hicri 61/680'de Mısır'da doğmuştur.<sup>11</sup> Babası Abdülazîz b. Mervân vali olarak Mısır'a atanınca Ömer'in isteği üzere onu Medine'de bırakmıştır.<sup>12</sup> Ömer, Medine'de önde gelen fakihlerden ilim tahsil etmiş, Enes b. Mâlik, Sâib b. Yezîd, Yusuf b. Abdullah b. Selâm'dan hadis rivayet etmiştir. Babası vefat edince onu yanına alan Abdülmelik b. Mervân kızı Fâtıma ile evlendirmiştir. Kayınpederinin vefatı sonrasında kuzeni olan I. Velîd, hilâfete geçtiği zaman hicri 87'de Ömer b. Abdülazîz'i valilik göreviyle Medine'ye tayin etmiştir.<sup>13</sup> Ömer b. Abdülazîz bu görevi üstlendiğinde yirmi beş yaşındadır. Kısa sürede ne denli kabiliyetli ve adaletli bir yönetici olduğunu yaptığı çalışmalarla çabucak ortaya koymuştur.<sup>14</sup> Valiliği döneminde, I. Velîd'in emriyle Mescid-i Nebevî'yi genişletmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kabrini mescidin kapsamına almıştır.<sup>15</sup>

Ömer, Medine şehrine vali olarak tayin edildiğinde burada yönetimi denetlemek amacıyla Kur'an-ı ve sünneti iyi bilen, Medine'nin önemli konumdaki fakih on âliminden oluşan, yetkilerle donatılmış bir şûra meclisi kurmuş ve işlerini bu meclise danışarak yürütmüştür.<sup>16</sup> Ayrıca devleti yönettiği sırada kendisinin yanlış yaptığı takdirde bu şûra tarafından uyarılmasını da diğerlerinden ayrı bir vazife olarak vermiştir. Bu heyet müşterek bir görüşte birleşmedikçe devlet işlerinde kararlar alınamamıştır.<sup>17</sup> Fakat Haccâc b.

<sup>11</sup> İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbüddin Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye, 1998), IX: 311.

<sup>12</sup> Belâzurî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Ziriklî (Mısır: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), VIII: 127.

<sup>13</sup> Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (ö. 310/923), *Târihu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl (Kahire: Daru'l-Maarif, 1967), VI: 427.

<sup>14</sup> İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *Sîretü ve Menâkıbu Ömer İbni Abdülazizi'l-Halîfeti'z-Zâhid*, thk. Seyyid Cemilî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 41.

<sup>15</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX: 126-127.

<sup>16</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI:427.

<sup>17</sup> Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1981), I: 703.

Yûsuf'un kötü yönetimini eleştirdiği için Velîd ile arası açılmış ve görevinden alınmıştır. Süleyman'ın hilâfetinde onun danışmanlığını yapmıştır.<sup>18</sup> Ölmeden önce kendisini birinci veliaht olarak atayan halife Süleyman'ın vefatı ardından halife olarak halktan biat almıştır.<sup>19</sup> Halife olunca İstanbul kuşatmasını kaldırarak Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki İslam ordusunu geri çağırıştır. Sınır hatlarını güçlendirmiş ve valilerine yeni fetihlere girişilmemesini, sınırların korunmasını emretmiştir.<sup>20</sup> Sonrasında yönünü iç siyasete çevirmiştir.

Ömer'in izlediği siyasetin temel felsefesi, insanlar arasında adaleti ve eşitliği sağlamaktır. Ömer, halifeliliği süresince istikrarlı ve barışın egemen olduğu bir toplum düzeni oluşturmayı kendisine hedef olarak belirlemiş; bu bağlamda devlet ile halkı kaynaştırmaya, saltanatın yönetiminde ve halkta bıraktığı hasarı onarmaya gayret eden icraatlara girişmiştir.<sup>21</sup> Fakat izlediği politikalar en çok Emevîlerden tepki almış; ancak tehditlere rağmen yönetim anlayışından vazgeçmemiştir. Tüm bunların yanı sıra onun döneminde dini korumak amacıyla dönemin hadis âlimi İbn Şihâb ez-Zührî, onun emriyle hadisleri derlemiş ve derlenen bu hadisler çoğaltılarak çeşitli bölgelere gönderilmiş, dinde uç görüşleriyle öne çıkan kaderci anlayışın faaliyetleri Ömer'in de içinde bulunduğu bilimsel tartışmalarla çürütülmeye çalışılmıştır.<sup>22</sup> Hatta Ömer, ekolün öncüsü Gaylân ed-Dımaşkî'yi ikna etmeyi başarmıştır.<sup>23</sup> Görüşlerini savunmakta ısrar edenleri Şam dışına sürgün etmiştir. Halkın büyük sevgisini kazanan Ömer b. Abdülazîz 720'de Deyrsemân'da, verem hastalığından<sup>24</sup> veya izlediği politikaları çıkarlarına dokunan bazı Emevîlerin hazırladığı bir suikast sonucu kölesine zehirlenilerek öldürülmüştür.<sup>25</sup> Ömer'in ölümü ülkede derin üzüntü yaratmış dönemin sevilen âlimi Hasan-ı Basrî onun hakkında "İnsanların en hayırlısı vefat etti" demiştir.<sup>26</sup>

<sup>18</sup> İsmail Yiğit, "Ömer B. Abdülazîz", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007),53.

<sup>19</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 550.

<sup>20</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX: 299.

<sup>21</sup> Şefaettin Severcan, *Din-Siyaset İlişkisi-Emevîler Dönemi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 248.

<sup>22</sup> Murtaza Köse, "Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer B. Abdülazîz'in Sosyal Siyaseti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2010), 94.

<sup>23</sup> İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, II: 99.

<sup>24</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 565.

<sup>25</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX: 342-3249.

<sup>26</sup> İbnü'l-Cevzî, *Sîretü ve Menâkibu Ömer İbni Abdülaziz*, 35.



### 3. Ömer b. Abdülazîz Döneminde Siyasetin Durumu

İslam tarihinin önemli kırılma noktalarından birini Emevî Devleti'nin kurulması oluşturmuştur. Birçok özelliğe sahip olan bu devletin dikkati çeken bir özelliği de dünya nimetlerine daha çok meyleden bir anlayışın temelleri üzerine inşa edilmiş olduğudur. Emevîlerin ülkelerini ve yönetimlerini koruma yöntemleri, mühim ve güçlü etkisi olan kişilere politik veya maddî çıkar sağlama esasına dayalıdır. Onların dağıttıkları hibe ve ihsanların kaynağının mühim bir bölümünü de yönetimleri altındaki halkın alın terleri oluşturmuştur. Emevî iktidarı dönemi, İslam tarihinde ilk kez uygulanmış olan birtakım politik ve ekonomik uygulamalarla dünyevileşme anlayışının ve buna istinaden menfaate dayalı ilişkiler ağının gün yüzüne çıkmasına ortam teşkil etmiştir. Muâviye; makam, mal ve para üçlüsünden oluşan politik hibe ve ihsanlar sayesinde gerek Hâşimîler gerekse başka kabileler tarafından kendilerine itiraz etmeye gelebilme ihtimali olanları, ayaklanma ihtimali güçlü kişileri; hatta mevâlîlerin ileri gelenlerini mühim ölçüde susturmayı başarmıştır. Aynı zamanda halifeliğin Muâviye ile birlikte Emevîler'e geçmesi, karşıt grup olarak görünen Hz. Ali ve yakınları ile taraftarlarına karşı bir karalama, yıldırma ve baskı politikasının gündemin başköşesine oturmasına neden olmuştur. Farklı şekillerde ortaya çıkan bu karşı duruş, gerek işin başında olan halifenin gerekse merkezi otoritenin bu konu karşısındaki tutumunu aksettiren taşra görevlilerinin söylemlerinde ve uygulamalarında olduğu gibi yer almıştır.

Hz. Osman dönemi türlü hile ve desiselerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bunlardan bir tanesi de Mısırlıların, Hz. Ali'den onların Medine'ye gelmesini ve Hz. Osman'ın cezalandırması gerektiğini dile getiren mektuplar almış olduklarını söylemeleridir. Hz. Ali'nin ise olaydan haberi yoktur. "Allah'a yemin olsun ki ben size hiçbir mektup yazmadım" diyerek bunu açıklamaya çalışmıştır.<sup>27</sup> Bunun yapılmasında güdülen hedef bellidir. Halkı öfkelenirip galeyana getirmek, Hz. Osman'ın aleyhine olmak maksadıyla Müslümanların siyasi ve sosyal yapısını bozmak suretiyle Hz. Ali ve Hz. Âişe gibi mümtaz ve güzide Müslümanların dili üzerinden düzmece mektuplar yazıp birçok Müslümanın inanç ve düşüncesini sarsarak kargaşalık çıkartmak suretiyle mevcut düzene karşı isyana sevk etmektir. Hedefteki yönetici Hz. Osman'dır. Öldürülmesi gerekmektedir. Bu ölümü tasarlayanlar, durumu kılıfına

<sup>27</sup> Seyf b. Ömer, et Temîmî (ö. 180/796), *el-Fitne ve Vak'atu'l-Cemel*, thk. Ahmet Râtip Armûş (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1972), 48-56.

uydurmak için Mushafların yakılması ve resmi nüshanın oluşturulma sorunu, bazı arazilerin kamulaştırılması, devlet adamlarının atamaları, ashaba muamele, yapılan birçok yenilik, yeni elbiseler ve yeni binalar yaptırmaları, Resulullah'tan kendisine intikal eden mührü düşürmesi gibi bazı olayları sebep olarak göstermişlerdir.<sup>28</sup>

Hz. Osman'ın hilâfetine son altı yıllık döneminin bazı zamanlarında karışıklıklar meydana gelmiş, toplumsal hareketliliğin yoğunlaştığı zamanlar olmuştur. Ümeye oğulları, toplumsal anlaşmazlık ve karışıklığın çıkmasının arka planında etken olmuş, belki de sorumlusu oldukları Hz. Osman'ın öldürülmesi olayında hiçbir günah ve kusurları yokmuş gibi Hz. Osman'ın mirasçıları olarak suçluların bulunması konusunda Hz. Ali'ye baskı yapmışlardır. Hicretin 35. yılı, 18 Zilhicce'de (17 Haziran 656) hacca gelme bahanesini öne sürerek Mısır, Kûfe ve Basra'dan yola çıkıp Mekke yerine Medine'ye gelen isyancılar, Hz. Osman'ı katlederek ümmetin, belki de kıyamete dek sürecek olan ardı arkası gelmeyen olaylar, karışıklıklar, savaşlar yaşamasına ve firkalara bölünmesine sebep olmuşlardır.

Esasen Hz. Osman'ı öldürmeye gelenler, onun yerine halifeliğe geçecek Talha, Zübeyr, Ali gibi isimleri de alttan alta fısıldamaktaydılar. O zamandaki yönetimin karşısında olanlar toplumu çok ustaca etkileri altına almış ve bu propagandalarında başarılı olmuşlardı. Hz. Osman'ın öldürüleceği kesin biçimde ortadayken Medine halkı sessizliğe gömülerek olaya adeta seyirci kalmışlardır. Neticede Hz. Osman'ın öldürülmesi acımasız kelimesinin dahi yanında anlamsız kaldığı bir katletme olayıdır ve "el-Fitnetü'l-kübrâ" olarak adlandırılmıştır. Bundan sonra bitmek tükenmek bilmeyen fitne ve olayların süregeldiği bir dönem başlamıştır.<sup>29</sup>

Hz. Ali başa geçince Hz. Osman'ın kanını isteyen gruplar ile mücadele etmiştir.<sup>30</sup> Hz. Ali, öncelikle liderliğini Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın yaptığı grup ile nihayetinde kendi zaferiyle neticelenen Cemal

<sup>28</sup> Masume Kanat, "Emevî Dönemi Siyasi Gelişmelerin Kelâmi Konu ve Oluşumlara Etkisi" (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ts.), 2-3.

<sup>29</sup> Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz el-Kinâni (ö. 255/869), "Emevî İdaresi Üstüne", çev. Macit Yüksel, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2008), 225.

<sup>30</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, IV: 434.

Savaşını yapmak mecburiyetinde kalmıştır.<sup>31</sup> Bu savaşta Müslümanların kılıcıyla binlerce Müslüman can vermiştir. Bu savaş sonrasında Hz. Ali, liderliğini Muâviye'nin yaptığı karşıt grupları denetim altına almak amacıyla harekete geçmiş, taraflar arasındaki müzakerelerden bir netice elde edilemeyince taraflar Sıffin'de karşı karşıya gelmiştir. Hz. Ali tam Sıffin Savaşını kazanmak üzereyken düşman tarafından konunun Kur'an ve Sünnete götürülme düşüncesi ortaya koyulmuştur. Hz. Ali'nin tarafındakilerden bazıları da onu hakemliğe uyması için zorlayınca Hz. Ali de bu duruma razı olmak mecburiyetinde kalmıştır.<sup>32</sup> Ancak bu defa da Hz. Ali'nin ordusunda bulunanlardan bazıları hakemliği kabul ettiğinden dolayı onu kâfirlikle suçlamışlardır. Kendisine bağlanma koşulunu hakemlikten vazgeçmesine bağlayan bu kimseler, istedikleri sonucu elde edemeyince Hz. Ali'den ayrılmış ve İslam dünyasında Hâricîler adıyla isimlendirilen topluluğu oluşturmuşlardır.<sup>33</sup> Hz. Ali, yarattıkları güvenlik sorunu nedeniyle bu defa da Hâricîler ile savaşmak zorunda kalmış; ancak ordusundaki askerlerden bir kısmının Hâricîlerin akrabası olması yüzünden bu savaş onun adeta sonunu hazırlamıştır. Hz. Ali'nin ordusundaki bu aykırı grupta yer alan askerler, Hâricîler ile yapılan savaş sonrasında Ali safında Muâviye'ye karşı savaşma konusunda pek de istekli davranmamıştır. Bunun üzerine Hz. Ali, rakibine karşı yeniden ordu toplama çabası içine girse de bunu gerçekleştirme imkânı bulamamıştır. Hâricîler, meydana gelen olayların sorumlusu olarak üç kişiyi, Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. el-Âs'ı görmüş ve bunların ortadan kaldırılması gerektiğini düşünerek<sup>34</sup> sözü edilen bu üç kişiye suikast düzenlemişlerdir. Bu girişimden yalnızca Hz. Ali canını kurtaramamıştır.<sup>35</sup> Hz. Ali'nin vefatı sonrasında oğlu Hz. Hasan'a biat edilmiştir. Fakat Hasan'ın savaş yanlısı olmayan barışçı tavrı ve avantajın Muâviye'de olması, Hasan'ın hem savaştan

<sup>31</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, IV: 539; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. eş-Şeybânî el-Cezerî (ö.630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Beyrut: Hajar Yayın Dağıtım ve Medya Evi, İslam Araştırmaları Merkezi, trs), III: 140.

<sup>32</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, V: 48; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Hâşimî (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1421), VI: 25.

<sup>33</sup> Ethem Ruhi Fiğlalı, "Abdullah b. Muâviye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/172.

<sup>34</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, V: 144.

<sup>35</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, V: 148.

hem de Muâviye lehine hilâfetten vazgeçmesiyle sonuçlanmıştır.<sup>36</sup> Böylece Muâviye, Irak ordusuna güvenmeyen ve de diğer bazı nedenlerden dolayı mücadele etmeyi bırakan Hasan’ın kendisine biat etmesiyle 41 yılı Rebiyülevvel ayının sonlarına doğru (Temmuz 661) İslâm devletinin ve Müslüman toplumun tümünün egemenliği altına almış ve yaklaşık olarak doksan yıl boyunca Müslümanları yönetecek olan Emevî Devleti’ni kurmuştur. “Halifetullah” (Allah’ın halifesi) unvanını kullanan Muâviye’nin hilâfet makamına geçmesi sonucunda İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Râşid Halifelerin seçimleri sırasında ilk zamanlar dikkate alınanlar Müslümanlardan ve Peygamber’in yakın arkadaşlarından biri olma ve istişare yöntemi ile seçilme ilkeleri olmuşken Muâviye’nin, siyasî mücadele vermesi neticesinde hilâfet makamını işgal etmiş olması hilâfet sisteminin özünde büyük değişikliklere yol açmıştır. Muâviye’nin bu hareketi ileriki zamanlarda Ehl-i sünnetçe bir “içtihat hatası” olarak yorumlanmıştır. Bu değişikliklerin ve Hz. Osman’ın kanını dava etmenin hilâfet sorunuyla hiçbir alakası yoktur. Ancak durumu fırsat olarak değerlendiren ve sadece bu temayı kullanmak suretiyle halifelik makamına oturan Muâviye, bir de oğlu Yezîd’i veliâh olarak tayin edince halifeliğin el değiştirmesinde veraset sisteminin ortaya çıkması sonucu olay yepyeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreç zarfında halkın idare edilmesinde Kitap ve Sünnet’in tatbikini temin eden, Hz. Peygamber’in vekili olması sıfatıyla görev yapan ve her türlü kişisel çıkarlarıyla devletin çıkarlarını birbirinden ayıran ideal Râşid halifelerin yerine farklı yapı ve düşünüşe sahip başka halifeler geçmiştir. Bu halifeler, siyaseti dine önceleyen, güce dayanmak suretiyle saltanatla hilâfeti sentezleyen ve meşruiyetin kaynağı olarak ilahi otoriteye dayalı kalıtımsal bir monarşi ile devleti yönetmeye girişen “Yezîd, II. Muâviye, Mervân, Abdülmelik, Velîd, Süleyman”dır. Bu halifeler içinde Süleyman, sefahate çok düşkün bir halife olmuştur. Ülkeye büyük hizmetlerde bulunmuş vali ve kumandanları kişisel gerekçelerle cezalandırma hatasına düşmüş ve bu yüzden kabile mücadelelerinin artmasına yol açmıştır. Halife olarak üç yıl tahtta kaldığı bu süreç, Emevîler için duraklama döneminin başladığı bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Babası Abdülmelik zamanında Kabîsa b. Züeyb ve Recâ b. Hayve ile başlayan din âlimlerinin halifeler üzerindeki nüfuzlarının Süleyman zamanında bilhassa Recâ b. Hayve

<sup>36</sup> Makdîsî Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/966), *el-Bed’u ve’t-Târîh*, nşr. Halîl İmrân el-Mansûr (Beyrut: Mektebetü’s- Sekâfeti’-d-Dîniyye, 1997), 234; Halife b. Hayyât, Ebî Hübeyre el-Leysî el-Ufurî (ö. 240 h.), *Tarih-i Halife Ibn Hayyât* (Riyad: Daru’t-Tayyibe, 1985), 203.

ile yüksek bir noktaya ulaşması ise yine bu dönemde dikkatleri üzerine çeken bir başka durum olmuştur. Nitekim Süleyman ölüm döşegindeyken veziri Recâ'nın telkinleriyle yerine tayin edebileceği oğlu ve kardeşleri varken veliaht olarak amcazâdesi Ömer b. Abdülazîz gibi dindar birini işaret etmiştir.<sup>37</sup> Süleyman'ın ölümü üzerine Ömer b. Abdülazîz 99 (717) yılında halife ilan edilmiştir.

### 3. 1. Ömer b. Abdülazîz'in Yönetim Anlayışı

Toplumsal bir varlık olan insan, kendisini gerçek anlamda yönetebilecek idareciler bulmak isteğindedir. Yaradılışı gereği hak, adalet, huzur, güven, istikrar ve refah gibi kavramları ve bunların pratik yansımalarını her alanda bulmak istemektedir. Bu isteği tüm yönleriyle karşılayan İslam, bütün bunların gerçekleşebilmesi için gereken hukuki, ahlaki, sosyal siyasal ve ekonomik temel ilkeleri tüm gerçekliğiyle ifade eden evrensel düzendir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu düzenin kâmil anlamda en önemli tebliğcisi ve temsilcisidir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere İslam âlimleri onun yaşadığı çağı "Asr-ı Saâdet" olarak adlandırmışlardır. Hz. Peygamber tarafından ifade edilip pratiğe konulan bu sistem, kaynağını vahiyden alır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sözlerinin ve davranışlarının tümü doğrudan veya dolaylı olarak bir şekilde vahiyle bağlantılıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) yaşadığı müddetçe kendisinin de bir ferdi olduğu toplumun bireylerini inançsız olmaktan ve toplumsal haksızlıktan kurtarmaya gayret etmiş, onları gerçek anlamda insan olmanın onuruna yaraşır bir yaşam düzeyine çıkarmak çabası içinde olmuştur. Peygamberlik vasfının yanına devlet başkanı olma sıfatı da eklenince bu unvanların şahsına yüklediği sorumluluk, toplumsal yaşam çerçevesinde Allah'a ve insanlara karşı ideal bir toplumsal devlet başkanı olma sorumluluğunu da en üst düzeye yükseltmiştir. Bu temel siyaset, kendisinden sonraki dönemlerde de başta Râşid halifeler olmak üzere uygulanmaya devam etmiş; ancak Hulefâ-i Râşidîn sonrasında iktidara gelen Emevîler ve Emevî halifeleri, bu çizginin dışında bir uygulamaya yönelmişlerdir. Halkın yönetime karşı olan itaat ve sadakat duygularını zaafa uğratan keyfi uygulamalar ve çeşitli siyasi çekişmeler çizgi dışı yönetimin temel uygulamaları olmuştur. Her ne kadar Ömer b. Abdülazîz ve birkaç yönetici bu olumsuz

<sup>37</sup> İsmail Yiğit, "Emevîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11/95.

gidişatı sekteye uğratmış olsa da kaynaklara bakıldığında görülmüştür ki bunların dışında Emevîler döneminde adaletli bir yönetimi aksettirecek bir görünüm ve idari yönetimin olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Halifelik yapmış olduğu dönem çok kısa sürse de Ömer b. Abdülazîz, o dönemde en adil yöneticilik yapanlardan biridir. Bir devlet adamı olarak üstün bir ahlak anlayışına ve sosyal sorumluluk bilincine sahip olmuştur. Yöneticiliğinin yaşamına olan etkisi iki ayrı safhada ele alınabilir. Bu bağlamda Ömer yönetimde görev almadığı hayatının ilk aşamasında, dindar birisi olmakla birlikte iktidar ailesinin bir mensubu olarak yönetimin diğerlerine sunduğu devletin imkânlarından onlar gibi faydalanmış, bir bakıma içinde bulunduğu ortamın kendisine sunduğu lüks bir hayat sürmüştür.<sup>38</sup> Valiliği ve hilâfetiyle yönetime girdiği hayatının ikinci aşamasında ise Ömer'in zühd temelli bir yaşamı tercih ettiği görülmektedir. Ömer, bu görevlerin üzerine yüklediği dini ve siyasi sorumluluk duygusu ile hareket etmiş,<sup>39</sup> dini ve ahlaki yaşantısını siyasi liderliğiyle sentezleyerek Müslüman bir devlet başkanın halkına ne şekilde örneklik edeceğinin modelliğini en güzel şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Belki de Ömer önceki hayatındaki rahatlığı düşünerek halife olduktan sonra nefisini körelten tutumuyla önceki yaşantısını affettirmek istemiştir.

Ömer b. Abdülazîz'in Emevî yönetimine yapmış olduğu etkiye gelince onun yönetim anlayışı, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın belirlediği ve sonraki halifelerin de benimsediği yönetim anlayışına muhalif bir yönetimdir. Bu sebeple o, Emevî yönetiminde yasal görmediği ve İslâmî geleneklerle çatışan çoğu uygulamayı ortadan kaldırmış, düzene yönelik ıslahatlara girişmiştir. Ömer, halife olmasının ardından halka yaptığı konuşmasında, “Ey İnsanlar! Kuşkusuz ki Kur'an'dan sonra kitap yoktur, Muhammed'den (s.a.v.) sonra da peygamber yoktur. Ben bir hâkim değil hizmetçiyim. Aynı şekilde bir bid'atçı değil tâbiyim. Zâlim yöneticiden kaçan adam zâlim değildir, asıl günahkâr olan ise o zâlim yöneticidir. Ben sizin birinizden daha hayırlı değilim, fakat yükü en ağır olanıyım. İyi dinleyin! Yaratana isyan olan konuda yaratılana itaat yoktur,

<sup>38</sup> İbn Abdilhakem, Abdurrahman b. Abdullah el-Kureşî (ö. 257/ 870), *Futûhu Mısır ve'l-Mağrib*, thk. Abdulmun'im Âmir (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l- Mısriyye, 1961), 8.

<sup>39</sup> Süheyl Takkuş, *Emevi Devleti Tarihi*, çev. Mücahit Yüksel (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 158.

duyurdum değil mi?"<sup>40</sup> sözleriyle yönetimde izleyeceği siyaset anlayışını ortaya koymuştur.

Ömer b. Abdülazîz, ait olduğu toplumda yer alan tüm kesimlerin sosyal sorunlarının çözümü için Râşid halifeler döneminde, bilhassa dedesi Hz. Ömer'in on yıldan fazla sürdürdüğü yönetimi sırasındaki devlet yönetimi siyasetini çok iyi çözümlyerek Kur'an-ı ve Sünneti de esas almak suretiyle sözü edilen sorunlara uygun sosyal siyasetler uygulamıştır. Modern sosyal devletlerce hedeflenen sosyal barış, dayanışma, sosyal refah ve adaleti İslam'ın sosyal ahlak ilkelerini devlet siyasetine aktarmak suretiyle sağlama başarısı göstermiştir. Tüm bunları hayata geçirebilmesi ise kendi kişiliği yönünde yapmış olduğu büyük fedakârlıklar ve İslami esaslara uygun sosyal siyasetler aracılığı ile mümkün olmuştur. Hz. Peygamber sonrasında giderek hantallaşan bir görünüm arz eden devlet yapısını tekrardan gözden geçirmiş ve reform düzeyinde sayılabilecek uygulamalar başlatmıştır. Dolayısıyla Ömer b. Abdülazîz'in kendi çağında İslam'da ilk yenilik ve değişim hareketlerini başlattığını, bununla birlikte Emevî devletinin siyasi tarihinde ilk kez modern anlamda sosyal yapıya sahip bir devletin temellerini attığını söylemek mümkündür.

Ömer, sosyal devlet ve dolayısıyla siyaset üzerine çalışmalarını gerçekleştirmek için Medine'ye vali olarak atandığında fakih on âlimi alarak kurduğu, yetkilerle donattığı ve devlet icraatlarını denetlettireceği bir danışma kurulu oluşturmuştur.<sup>41</sup> İşlerin tümünü bu heyetle istişâre edip karara bağlamış; meclisin göstermelik bir uygulamadan ibâret olmadığını göstermek için de onları bazı yetkilerle donatmıştır. Ömer'in heyete verdiği ikinci bir önemli görev ise devlet yönetiminde kendisi yanlış yaptığı takdirde hiç çekinmeksizin onlar tarafından ikaz edilmesi olmuştur. Bu heyetin ortak görüşü olmadığı zaman devletin işlerinde hiçbir karar alınamamıştır.<sup>42</sup> Ömer b. Abdülazîz halife olunca, aynı şekilde âlimlerden kurulu bir danışma heyetiyle devlet işlerini yürütmüştür. O, heyet üyelerine, "Ben, sevap kazanacağınız ve hakka yardımcı olacağınız bir iş için sizi buraya çağırdım, ben görüşünüzü veya sizden yanımda

<sup>40</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 334; Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir (ö. 911/1505), *Târihu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1952), 262.

<sup>41</sup> Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmet b. Osman (748/1347) *Siyerü A'âlemi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavud (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1986), V: 118.

<sup>42</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 324; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, I: 703.

hazır bulunanlarınızın görüşünü almadan bir iş hususunda kesin karar vermek istemiyorum"<sup>43</sup> diyerek istişâreye verdiği önemi göstermiştir. Bu kurulun aracılığıyla müşterek akıl, takım çalışması ve istişâre tekniğiyle yönetsel sorumluluğu yerine getirirken büyük ölçüde hassasiyetle davranmış, verdiği tüm kararlarda en az hatayla kendi sosyal siyaset anlayışını uygulamıştır.

Ömer'in dindarlığı siyasetine yansımış, yönetiminde İslam'ın emrettiği ilkeleri kendisine rehber edinmiştir. Hz. Peygamber'i ve Râşid halifeleri, özellikle Hz. Ömer'i kendisine örnek alan bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Bu nedenle dönemi, İslam tarihinde Râşid halifeler döneminin devamı olarak görülmüş,<sup>44</sup> insanlar özlem duyulan geçmiş güzel yönetimlerin mutluluğunu onunla yeniden yaşamışlardır. Ömer bunu başarmak için halife olmanın sorumluluğuyla dinin emirlerine, öncekilerin yönetim örneğine sarılmış, birtakım ilkeler benimsemiştir. Bu çerçevede Ömer, halkına takvalı olmayı, ahiret için hazırlanmayı önermiş, bunu yaparken de kendi hayatını düzenleyerek örnek olmuştur. Bu bağlamda Ömer b. Abdülaziz'in devlet başkanı olarak ilk yaptığı uygulamalardan biri kendi hizmetine sunulan binekleri sattırarak onların satışından elde edilen gelirleri devlet hazinesine aktarması olmuştur.<sup>45</sup> O, devlet ait işleri yerine getirirken bile kendi şahsına ait binek hayvanını kullanmıştır. Bununla birlikte o, ailesindeki insanlardan sade ve gösterişsiz biçimde yaşamalarını, aynı şekilde giyim kuşamlarında da sade giysileri yeğlemelerini talep etmiştir.<sup>46</sup> Ömer, ibadet hayatını; zühd, takva ve halkıyla olan ilişkilerinde tam bir alçak gönüllük içerisinde yaşamıştır. Mescide bir koruma ordusuyla gitmemiş, halktan biri gibi davranmış, kendi evinde oturmaya devam etmiş, görkemli ve ihtişamlı gördüğü saray hayatının lüks yaşamına son vererek değerli eşyaları devlet hazinesine koydurmuştur.<sup>47</sup> Daha sonra eşi Fâtıma bint Abdülmelik'e kendisiyle kalmak istiyorsa sahip olduğu malları, mücevherleri Müslümanların beytülmaline geri vermesini söylemiştir. Bu malların Müslümanlara ait olduğu görüşünde olduğu için bu üçlünün, (Kendisi, hanımı ve malları) bir evde bulunmasını istememiş, hanımı da eşinin

<sup>43</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 328.

<sup>44</sup> Ebû Dâvûd, Süleyman İbnü'l-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd (ö: 225/889), *Kitabü's-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 7; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, V: 130-131.

<sup>45</sup> İbnü'l-Cevzî, *Sîretü ve Menâkıbu Ömer İbni Abdülaziz'i'l-Halîfeti'z-Zâhid*, 41.

<sup>46</sup> Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), II/94.

<sup>47</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VI: 92-98; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü ve Menâkıbu Ömer İbni Abdülaziz*, 178.



istediği bütün bu malları hazineye vermiştir.<sup>48</sup> Köle ve cariyeleri azat etmiş,<sup>49</sup> Cuma hutbelerinde halifenin sağlığı için yapılan duaları, bütün Müslümanların esenliği için yapılan duaya çevirmiştir.<sup>50</sup>

Ömer b. Abdülazîz, yönetimde istikrarı, adalet ve eşitliği sağlamaya çalışan politikasıyla dikkat çekmiştir. İşlerini yürütürken malı, zamanı, emeği korumaya, hızlı hareket ederek yerinden yönetimle sorunları çözmeye, kadı, vali ve memur gibi devlet görevlilerini belirlerken bilgiyi, ehliyet ve liyakati esas almaya, bu konuda dikkatli olmaya ve insanlar arasındaki dengeyi gözetmeye dikkat etmiştir. Kamuda tasarrufa dikkat etmiş, özel mal ile kamu malı ayrımı konusunda dikkatli ve özenli bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda Ömer gerek valiliğinde gerek devlet başkanlığı döneminde İslam'ın insan ve toplum yaşamından kaldırmayı temel ilke durumuna getirdiği haksızlık ve yolsuzluklarla olan mücadeleyi yaşamının temel hedefleri arasında saymıştır. Bu hususta kimseye hiçbir ödün vermeksizin kendi yakın çevresinden başlayarak en uzak illerdeki valilerden diğer devlet memurlarına varıncaya kadar bu konudaki uygulamalarını yürürlüğe koymaya çalışmıştır. Görevden aldığı idarecilerin yerine ilmi yeterlilikleri belli düzeyde olan, verilecek görev için yeterli, dini inancı güçlü, sosyal duyarlılığa sahip ve hakka azami derecede uymaya çalışanlar arasından başta valileri olmak üzere diğer kamu görevlilerini atamıştır. Örneğin yönetimi sırasında işinde usta olmadığını fark ettiği Irak Valisi Yezîd b. Mühelleb'i bu görevinden azlederek hapsedirmiş, yerine Adî b. Ertât'ı atamıştır. Mısır Emiri Abdülmelik b. Ebî Vedâ'yı azlederek yerine Eyyûb b. Şurahbil'i atamıştır.<sup>51</sup> Halifeliğinin ilk zamanlarında Horasan'a tayin ettiği genel vali Ebû Ukbe Cerrâh b. Abdillâh el-Hakemî'ye yazarak daha önce vali olup görevi sırasında yolsuzluk yapanların yakalanarak hapse konulmasını emretmiş; o da bu emri aynıyla yerine getirmiştir.<sup>52</sup> Ömer, haksız kazanç elde edenler kendi akrabalarından bile olsa ayırım yapmayıp ellerinde mevcut olan tüm mallarına el koymuş ve bu kararlara riayet etmeyenleri tevkif ettirmiştir.

<sup>48</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IV: 314.

<sup>49</sup> İbn Abdilhakem, Ebû Muhammed Abdullah (ö. 214 h.), *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, thk. Ahmed Ubeyd (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1954), 65.

<sup>50</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 552-553.

<sup>51</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX: 185.

<sup>52</sup> Belâzurî, A hmed b. Yahya b. Ca'fer (ö. 297), *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut: Dâru'l- Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 600.

Toplum yaşantısı içinde yer alan bireyler arasında nitelik, ihtiyaç ve kıdem gibi ayrımların olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu durumun toplumdaki bireyler lehine bir dengesi olmak zorundadır. Kamuda yöneticilik yapanların öncelikli olarak yerine getirmek zorunda oldukları görevlerinden biri de toplumdaki sosyal ve ekonomik dengesizliklerin en düşük düzeye indirgenmesidir. Sosyal yapıyı oluşturan bireylerin daha yüksek bir refah düzeyine ulaştırılmasının topluma yönelik siyasetin hedefleri arasında yer almasının yanı sıra herhangi bir geliri olmayan dar gelirli ve yoksul vatandaşların da insanlık onuruna yaraşır biçimde devletin sağladığı desteklerden yararlandırılması önem teşkil eden bir amaçtır. Ömer b. Abdülazîz'in gerek valiliği gerekse halifeliği dönemlerinde sosyal ve ekonomik bakımdan zayıf durumda olan bireylerin bu durumlarını devamlı olarak iyileştirip onları kalkındırmak devletin en çok önem verdiği yönetim uygulamaları arasında yer almıştır. O, idaresi altında görev yapmakta olan valilere gerektiğinde mektup yazarak gerektiğinde de talimatlar vermek suretiyle halkın içinde mevcut olan ihtiyaç sahiplerinin belirlenmesini, bu insanlara gereken maddi yardımların yapılarak devletin olanaklarından yararlandırılmalarının önemi bir görev olarak kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.<sup>53</sup> Tüm bunların yanı sıra yoksullukla mücadele uygulaması dâhilinde halkın maddi durumunu belirlemek için titizlikle araştırılma yapılması ve vatan sınırları kapsamında hiçbir ihtiyaç sahibi bırakılmaması hususunda birçok talimat vermiştir. Yine aynı uygulama çerçevesinde yetim, dul, engelli, yaşlı ve benzeri durumlarda olanlar ile bu kimselerin aile bireylerine yardım programları aracılığıyla çeşitli eşya ve maddi destek temin edilmesini sağlamıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri de Ömer b. Abdülazîz'in Irak Valisi Abdülhamit b. Abdurrahman'a yazmış olduğu bir mektuptur. O, bu mektupta sefahat ve israf durumlarının hariç tutulması kaydıyla borçlu olan kim varsa onların bu borçlarının ödenmesi, mehir imkânı olmadığından dolayı evlenemeyen bekarların evlendirilmesi, zimmet ehlinde (Ehl-i zimme) olmasından dolayı ekonomik yönden zayıf duruma düşmüş ne kadar kişi varsa onlara arazilerini işleyecek kadar ödünç para verilmesi gibi çok çeşitli yardım yapılmasının yerine getirilmesini buyurmuştur.<sup>54</sup>

<sup>53</sup> Ebû Yusuf, Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb (ö. 182/798), *Kitâbu'l-Harac* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1979), 16.

<sup>54</sup> Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Kitâbu'l-Emvâl* (Kahire: Şeriketü Mektebe, 1975), 357.

Ömer b. Abdülazîz, bu yapılanlarla da yetinmeyerek devletle halkı kaynaştıracak sosyal ve ekonomik politikalara yönelmiş, bireysel ve kamusal hakları koruyan sosyal bir devleti inşa etmek için birtakım uygulamalara girişmiştir. Bu kapsamda Müslüman mevâlîden haksız yere alınan haraç ve cizye vergisini kaldırmıştır.<sup>55</sup> Arap olanla mevâlî maaşta ve diğer devlet imkânlarından faydalanmada eşitlenmiş, bu kapsamda divan kayıtları incelenerek yeniden düzenlenmiş, haksızlık edilerek kesilen maaşları sahiplerine yeniden bağlanmış, ölmüşse kalanlarına bağlanmıştır. Üstelik bu uygulamada Müslim, gayrimüslim ayrımı gözetilmemiştir. Bununla birlikte Ömer, pay dağıtımında tüccarları bundan hariç tutmuştur.<sup>56</sup> Gayrimüslimlerin haklarını korumaları ve ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesi hususunda valilerini uyararak<sup>57</sup> onlardan aciz düşmüş, cizyesini ödeyemeyecek durumda olanlardan cizyeyi kaldırmış ve hatta onlara hazineden yardım yapmıştır.<sup>58</sup> Fethedilen yerlerin yerli halkından Mihrican, Nevruz gibi bayramlarda ve evliliklerinde alınan vergileri kaldırmış,<sup>59</sup> bunun üzerine yerli halk da ödedikleri normal vergilerin kendilerinden alınan hediyelerden ve diğer vergilerden daha az olduğunu görünce vergilerini düzenli ödemiş ve uygulamadan memnun olmuştur.<sup>60</sup> Toplanan vergilerin toplandığı yerde ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, fazlasının diğer yerlere gönderilmesi halkı mutlu etmiştir.<sup>61</sup> Halkın ihtiyaçları için değişen zamana ve ticari faaliyetlere göre yeni vergiler koymuş, bazen de önce koyduklarını sonradan kaldırmıştır. Örneğin madenlerden zekât alması ilk uygulama olmuştur.<sup>62</sup> Döneminde borçluların borçlarını ödemelerine yardımcı olmak için hazineden pay ayrılmıştır.<sup>63</sup> Ömer fethedilen toprakların Müslümanların ortak mülkü olduğunu savunarak gayrimüslimlerden ele geçirilen toprakların satışını veya zorla elde edilmesini yasaklamıştır. Bu topraklardan hem haraç vergisi hem de öşür vergisi almıştır.<sup>64</sup> Bu icraatlar neticesinde Emevî devletinde önemli bir kalkınma gerçekleşmiş, ülkede

<sup>55</sup> Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 65 vdğr.

<sup>56</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 366.

<sup>57</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 370.

<sup>58</sup> Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII: 204.

<sup>59</sup> Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, 146.

<sup>60</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 559.

<sup>61</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 341.

<sup>62</sup> Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-Emvâl*, çev. Cemalettin Saylık (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981), 310.

<sup>63</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 343.

<sup>64</sup> İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 158 vdğr.

yoksulluk düzeyi gerilemiştir.<sup>65</sup> Böylece Ömer'in kısa süren halifeliğinde ülkede refah seviyesi en yüksek seviyeye ulaşmış ve çağdaş ifadesiyle devlet, tam bir sosyal devlet hüviyeti kazanmıştır.<sup>66</sup>

Bu noktada Ömer b. Abdülazîz'in gayrimüslimlere olan tavrı dikkat çekicidir. İslam kaynakları bu konuda Ömer'den övgüyle söz etmekte, oryantalistler ise onun dönemini gayrimüslimler için “kara dönem” olarak nitelendirmektedir.<sup>67</sup> Oryantalistlerin, Ömer dönemini bu şekilde nitelendirmeleri, gayrimüslimlere yönelik kılık kıyafetlerinin düzenlenmesi, binek hayvanlarını nasıl kullanacakları, devlet dairelerindeki görevlerinden uzaklaştırmaları ve benzeri gibi düzenlemeleri içeren bazı uygulamalar nedeniyledir.<sup>68</sup> Onlara göre Ömer, bu uygulamalarıyla gayrimüslim toplum konusunda eşitlik ve adalet ilkesini çiğneyerek, insan haklarına yakışmayacak bir siyaset izlemiştir.<sup>69</sup> Dikkatli bir analiz Ömer'in onlara kötü davranmadığını aksine hayatlarını iyileştirecek düzenlemeler yaptığını göstermektedir. Örneğin; Mısır'da bulunan kiliselerin birtakım vergilerden muaf tutulması, İslamiyet'i kabul edenlerden cizye vergisinin kaldırılması; hatta din adamlarından ve cizyesini ödeyemeyecek durumda yardıma muhtaç kimselerden cizye alınmaması, onun döneminde gerçekleşmiştir.<sup>70</sup> Ömer'in onlara yönelik düzenlemeleri işlerini güçleştirmekten ziyade devletle ve de Müslümanlarla ilişkilerini düzenlemeye yöneliktir.<sup>71</sup> Bu kapsamda Ömer, devlet idaresinde gayrimüslimlere eskisi gibi görev vermemiş, aynı işi yapabilecek Müslüman biri bulunduğu gayrimüslimlerin görevlerine son vermiştir. Müslümanların bu konudaki şikâyetlerini dikkate alan Ömer, Müslümanların egemen ve güçlü kalmasını istediğinden onları kamu hizmetinde görevlendirmemiştir.<sup>72</sup> Fakat bir Zimmî, Müslüman olursa onu görevlendirmiştir. Dolayısıyla Ömer'in onları kamuda görevlendirmemesi haksızlık olarak görülmemelidir. Çünkü İslam fetihleri sırasında Zimmîlerle yapılan antlaşmalarda devlet dairelerinde çalıştırılıp

<sup>65</sup> İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 65.

<sup>66</sup> Severcan, *Din-Siyaset İlişkisi-Emevîler Dönemi*, 246.

<sup>67</sup> Nuh Arslantaş, *Emevîler Döneminde İslam Dünyasında Yahudiler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 70.

<sup>68</sup> Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII:151.

<sup>69</sup> İrfan Aycan, “Ömer b. Abdülaziz ve Gayri Müslimler”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/3 (1999), 72.

<sup>70</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 370; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII: 204.

<sup>71</sup> Aycan, “Ömer b. Abdülaziz ve Gayri Müslimler”, 74-75.

<sup>72</sup> Necdet Hammaş, “Emevîler Döneminde Mevâlî ve Zimmilerin İdaredeki Rolü”, çev. İrfan Aycan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 187.

çalıştırılmamalarına ilişkin bir hükme yer verilmemiştir.<sup>73</sup> Ömer b. Abdülaziz valilerine yazdığı mektupta Allah'ın İslam ile Müslümanlara ikramda bulunduğunu, onları şereflendirip üstün kıldığını söylemiştir. Allah'ın, zillet ve küçüklüğü Müslümanlara muhalefet edenlerin başına geçirdiğini, Müslümanları insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet yaptığını ekleyerek Müslümanların işlerinin zimmet ve haraç ehline (gayrimüslimlere) verilmemesini emretmiştir.<sup>74</sup> Böyle yapmakla da Zimmîler için verdiği emri ustaca bir yaklaşımla açıklamıştır.

Ömer b. Abdülaziz sosyal devlet olmanın yolunun eğitimden geçtiğini çok iyi bilen bir devlet adamı olarak bu konuda oldukça önemli adımlar atmış, son derece akıllı uygulamalar yapmıştır. İlk olarak ülkesindeki insanların eğitilip cahil bırakılmaması için önemli bir halk hizmeti gerçekleştirerek irşâd ekipleri kurmuştur. Bu hizmet ile birlikte devlet tarafından erişilmesi çok zor olan ücra yerlerdeki vatandaşlara doğru yolun gösterilmesi amacıyla önemli gayeleri hedeflemiş ve bunları uygulama imkânı bulmuştur. Bu siyasetle Ömer, tek bir kişi bile olsa o kişinin eğitim ve öğretim hakkından mahrum bırakılamayacağını ortaya koymuştur. Bu hedef doğrultusunda merkezden uzakta, kırsal kesimde yaşamakta olan bedevî insanları eğitmek ve onları bilgilendirmek amacıyla Yezîd b. Ebî Mâlik ve Hâris b. Yemced'i görevlendirmiştir. Vatandaşların eğitimi için görevlendirilen öğretmenlerin geçimlerini sağlayabilmeleri amacıyla onlara devletin bütçesinden maaş bağlatmıştır. Bu hususta Humus valisine bir mektup yazmış ve âlimlere ilim ile uğraştıklarından dolayı sıkıntıya düşmeleri mevzubahis olduğu takdirde her birine yüz dirhem maaş bağlanmasını emretmiştir.<sup>75</sup> Maaşın yanı sıra zaman zaman hazineden yönlendirilmek suretiyle erzak tahsisatı yapılmasını da emretmiştir.<sup>76</sup> Mısır'a baş kadı olarak atamasını yaptığı Yezîd b. Ebî Habîb'in burada hâkimlikle birlikte öğretmenlik de yapmasını emretmiştir.<sup>77</sup> Ömer b. Abdülazîz alt yapı hizmetlerine de önem vermiş; valilerine talimatlar vererek halkın en önemli ihtiyacı olan içme suyunun teminini, arazilerin sulanması amacıyla yerleşim yerleri ile tarımsal arazilere kanallar yapılmasını halkın bu hususta sıkıntıya düşmemesi ve

<sup>73</sup> İrfan Aycan, *Ömer b. Abdülaziz ve Gayrimüslimler* (Ankara: Öncü Yayınevi, 2005), 73.

<sup>74</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V: 64.

<sup>75</sup> Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, 16-17.

<sup>76</sup> Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 372.

<sup>77</sup> Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (Konya: Kombassan Yayınevi, 1994), II: 577-578.

hayatın daha kolay yaşanır duruma getirilmesi için gayret etmelerini emretmiştir.<sup>78</sup> Ömer, İslam'ın temel ibadet esaslarından olan hac vecibesinin yorgun düşürücü ve uğraştırıcı bir ibadet olması yanında belli maddi imkânların da tedarik edilmesi gerektiği kanaatindedir. Dolayısıyla Müslümanların ibadetlerini rahat ve kolaylıkla yapabilmeleri adına hacıların barınma sorunlarını çözmek için hac döneminde Mekke'deki evlerin kiraya verilmesinin câiz olmadığını ve bunun helal olmayacağını Mekkelilere duyurmuştur.<sup>79</sup> O, bu uygulamasını Hz. Ömer'in uygulamasını temel alarak yapmış ve aynı zamanda bunu bir sahabe uygulaması olarak duyurmuştur.<sup>80</sup>

### 3. 2. Ömer b. Abdülazîz'in Muhalefete Karşı Tavrı

Ömer b. Abdülaziz, ilk etapta kişisel özellikleri ve icraatları ile ayrışmakta olan İslam toplumunu toparlamıştır. Dindar kişiliğini icraatları ile bütünleştirmiş ve bu sayede devlet ile millet kaynaşmasını oluşturarak toplumu tekrardan yapılandırma sürecine girmiştir. O, yönetimde izlediği politikayla geleneksel Emevî siyasetinden ayrılan ilk Emevî halifesidir. Onun yönetim anlayışı sadelik ve tek adam olmamak üzerine kuruludur. Muhalefete karşı takındığı tutum, toplumun farklı yönlerini dikkate alan, değişik muhalif grupları bir şekilde devlet yönetimine dâhil etmeyi amaçlayan, kapsayıcı ve katılımcı bir politika izlemek şeklinde olmuştur. Emevîlere karşı sürüp gitmekte olan geleneksel düşmanlıkları hafifletmek için Şîa ve Hâricîler gibi muhalif gruplara açılmıştır. Gayrimüslimlere karşı müsamahalı davranmış ve onları İslâm'a davet etmiştir.<sup>81</sup> Ömer b. Abdülaziz, bu açılım siyasetiyle Emevî devletine küs ve öfkeli muhalefeti devletin en üst yöneticisi sıfatıyla muhatap almış, onlarla uzlaşma yoluna giderek ikna yöntemini uygulamış ve bunda başarılı olmuştur. İzlediği politika sayesinde aktif muhalefetin pasif muhalefete dönüşmesini, zaman içinde bütünüyle ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Fakat Ömer'in bu siyasetinin bir bedeli olmuştur.

Ömer'in yönetimine en çok muhalefet edenler Emevîler olmuştur. Ona karşı olan Emevîlerin muhalefeti iki yönlü olmuştur. Önce Mervânî kolundan ve de veraset sistemiyle hilâfete gelen diğer halifeler kadar hak sahibi olmasına karşın halifeliliğine sıcak bakılmamıştır. Bunun nedeni Süleyman b.

<sup>78</sup> Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII: 515.

<sup>79</sup> İbnü'l-Cevzî, *Sîretü ve Menâkıbu Ömer İbni Abdülaziz*, 62, 114.

<sup>80</sup> Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 94.

<sup>81</sup> Takkuş, *Emevi Devleti Tarihi*, 161.

Abdülmelik'in onu normal veliaht belirleme sisteminin dışına çıkararak veliaht olarak belirlemiş olmasıdır. Halife olması gereken Yezîd b. Abdülmelik yerine Ömer halife olmuş, bu yüzden Hişâm b. Abdülmelik ona muhalefet etmiş,<sup>82</sup> fakat Süleyman'ın emri gereği biat etme zorunluluğu, aksi durumda öldürüleceği gerçeği onu daha ileri gitmekten alıkoymuştur. Onu muhalefetten alıkoyan diğer neden Yezîd'in, Ömer sonrası hilâfete geçeceğini öğrenmesidir.<sup>83</sup> Bu nedenle Hişâm b. Abdülmelik halifeliği döneminde, vezir Recâ'yı, Süleyman ile bir olup Ömer'i halife yapmak suretiyle Yezîd ve kendisinin önüne geçirmekle suçlayacaktır.<sup>84</sup> Ömer b. Abdülazîz'e muhalif olan bir diğer Emevî lideri de Abdülazîz b. Velîd olmuştur. Abdülazîz, halife olmak istemiş ve bu konuda Süleyman'a muhalefet etmiştir. Aynı şekilde Süleyman ölünce topladığı birlikle hilâfete geçmek için Şam'a yürümüş; fakat halkın Ömer'e biat etmesi ve Ömer'in onu ikna etmesi, muhalefeti öteleyerek biat etmesiyle sonuçlanmıştır.<sup>85</sup> Emevîlerin Ömer'e karşı muhalefetine diğer yönü, idari uygulamalarının Emevîlerin hoşuna gitmeyecek şekilde genişlemesidir. Çıkar ve nüfuz alanları daralan Emevîler, önceki yönetimlerde gördükleri ayrıcalığı onun yönetiminde görememişlerdir. Onların muhalefeti, haksız yere edindikleri malların ve arazilerin araştırma sonucunda müsadere yoluyla ellerinden alınıp hazineye nakledilmesidir.<sup>86</sup> Ayrıca devlet görevlilerinin ehliyet ve liyakate göre seçilmesi, valilik dâhil birçok kamu kurumunda yer bulamayışları onların muhalefetine artırmıştır. Çünkü bu görevler nemalandıkları arpalıklardır ve sahip oldukları makamlardan uzaklaştırılmaları onların devlettaki etkinliklerini azaltmıştır. Bu nedenle Ömer'i önceki halifelerin aksine kendilerine az verip gözetmemekle suçlamışlardır. Emevîler'den önde gelenler, haksız malların müsadere edilmesi uygulamasından vazgeçmesi için eşrafı ve Ömer'e yakın olanları aracı koyarak bu uygulamanın önüne geçmeye çalıştılsa da Ömer dirençli çıkmıştır. Bu nedenle muhalefetleri halifeyi ölümle tehdit edecek seviyeye ulaşmıştır. Halası Fâtıma'nın Mervânîlerin isyanından korkması tehdidine devletin merkezini Medine'ye taşımak, halifelik sistemini şûra sistemine çevirmekle karşılık

<sup>82</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 550.

<sup>83</sup> Mes'ûdî, E bu'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ali (ö. 345/956), *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1983), III: 183.

<sup>84</sup> Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, VIII: 168.

<sup>85</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 553.

<sup>86</sup> Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, VIII: 130.

vermiştir.<sup>87</sup> Ömer, tehditler karşısında “Kıyamet gününden başka bir günün şerrinden korkmuyorum” diyerek cesaret ve kararlılığını ortaya koymuştur.<sup>88</sup> Ömer b Velîd, Emevîler ondan şikâyet ettikleri zaman “Ömer b. Hattâb’ın çocuklarından bir adamı getirip emir yaptınız. O da size bu şekilde davrandı”<sup>89</sup> demiştir. Fakat halifenin belirlenmesinde şûraya gitme tehdidi karşısında onun yönetiminde iktidar değil de adeta muhalif konumuna düşen Emevîler, hilâfetin ellerinden çıkmaması ve sürekli aynı pozisyonda kalmamak için harekete geçmiştir.<sup>90</sup> Ömer’i düzenledikleri bir suikastla zehirleterek öldürmüşlerdir.<sup>91</sup> Görüldüğü üzere ona karşı en tehlikeli muhalefet kendi soyundan gelmiştir. Ömer, halifenin belirlenmesini iç dinamikler gereği şûraya götürmese bile hilâfeti şûraya taşımak tehdidi ile onları can alıcı noktadan vurarak kendisi ile onlar arasında siyasi bir denge kurmuş, adeta onları sıtmaya razı etmiştir. Mervânilerin yazdığı tehdit dolu mektuplar hoşuna gitmemiş olmalı ki “Mervân oğullarında Allah’ın bir kurban hakkı vardır. Allah’a yemin ederim ki bu kurban benim ellerimle olabilir!” diyerek tehditlere boyun eğmemiştir.<sup>92</sup> Ömer’in kafasına koyduğunu yapacak bir yapıda olduğunu bildikleri için ondan çekinmişlerdir. Ömer’in hilâfeti şûraya götürme tehdidi araştırmacılarca Emevîlere rağmen veraset sistemini değiştirmek arzusu ile açıklanmıştır.<sup>93</sup> Bu bağlamda öncelikle Ömer’in hilâfete gelmesini anlatan farklı bir bilgiyi burada ifade etmek gerekmektedir. Tarihi kabul, halife olduğundan haber olmaksızın bu makama getirildiği yönündedir.<sup>94</sup> Buna göre Recâ b. Hayve, Ömer’i halife olarak Süleyman’a önermiş, o da ilk veliaht onu belirlemiştir.<sup>95</sup> Fakat bu tarihi kabulden farklı olarak Ömer’in halifeliği arzuladığı da nakledilmiştir. Bu nakle göre Ömer, Süleyman’ın son anlarında Recâ’dan kendisini halef bırakması için Süleyman’a telinde bulunmasını istemiş; fakat Recâ, hırsı nedeniyle acele ettiği için onu azarlamış ama yine de

<sup>87</sup> İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, VII: 338.

<sup>88</sup> Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud b. Venend (ö.282/895), *Ahbârü’t-Tivâl*, çev. Zekeriya Akman - Siyabend Aytemür (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 302.

<sup>89</sup> İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, VII: 335.

<sup>90</sup> İsmail Hakkı Atçeken, “Emevîlerin Siyasî Tarihi”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Mahfuz Söylemez (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), III: 45.

<sup>91</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX: 340.

<sup>92</sup> İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, VII: 338.

<sup>93</sup> Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1991), III: 123.

<sup>94</sup> Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, VIII: 168.

<sup>95</sup> Taberî, *Târihu’t-Taberî*, VI: 550.



Ömer'i halef bırakması konusunda halifeye telkinde bulunmuştur.<sup>96</sup> Bu bilgi Ömer'in halife olmayı beklediğini göstermektedir. Çünkü Ömer daha önce valilik ve danışmanlık yapmıştır. Eğer Ömer istemese bu görevleri kabul etmeyebilirdi. Dahası Ömer aile içi muhalefete maruz kalmasına rağmen zoru seçerek halifelğe devam etmiştir. İktidar olmak arzusu siyasilerin hemen hepsinde mevcut fitri bir arzudur. Ömer'in halifeliği arzulanması bu nedenle doğaldır. Fakat bundan dolayı erdemli karaktere sahip Ömer b. Abdülazîz iktidar hırsının esiri olmuş bir kimse olarak görülmemelidir. Çünkü Ömer'in dindarlığı iktidar hırsının önüne geçmiştir ve bu durum Ömer'in halifeliği bakışı ile bağlantılıdır. O, makamı bir amaç olarak görmemiş; uygulamalarıyla bu makamı dine hizmet eden bir araca dönüştürmüştür. Bu bakımdan Ömer'in "Ben hilâfeti istemiyordum"<sup>97</sup> sözüyle neyi kastettiği iyi analiz edilmelidir. Ömer veraset yoluyla iktidara gelmiş de olsa böyle bir halifeliği istememiştir. Ömer, selefleri Râşid halifelerin daha önce örnekliğini bıraktığı şûra yoluyla iktidara gelmiş bir devlet başkanlığını talep etmiştir. Ömer'in Emevîlerin şantajına boyun eğmeyerek onlara devlet başkanlığını şûraya götürmekle karşılık vermesinin bu anlamda değerlendirilmesi mümkündür.<sup>98</sup> Zira onun izlediği siyaset, veraset sisteminden farklıdır. Fiiyattaki bu durum onun geleneksel hilâfet sistemine dönmeyi hedefleyen eylemlere giriştiğini ortaya koymaktadır. Ne var ki Ömer işleri şûra ile halletmesine rağmen, veraset sistemini devam ettirmek zorunda kalmıştır. Bu husus onun eleştirildiği konulardan birisi olmuştur. Ömer, Hâricî elçilerin hilâfeti neden şûra ile belirlemeye götürmediği sorusuna cevap verememiştir. Esasen Ömer bu niyetini gerçekleştirmek istemiş, o dönem birtakım iç dinamikler nedeniyle mevcut siyasi şartlar buna engel olmuştur. Zira hilâfetin tekrar şûra ile belirlenecek bir nitelik kazanması, Emevîlerin ve taraftarı Şamlıların izin vermeyeceği bir karardır. Bununla birlikte muhalefet eden Haricîler ile Şîîlerin de hilâfete bakışı ve kendi görüşleri doğrultusunda halife beklentileri, tüm ümmeti kollayıp kuşatacak bir halife profilini ortaya koymamıştır. Dahası bu kararın kan dökülmeden gerçekleşmesi imkânsızdır. Ayrıca Süleyman b. Abdülmelik onu halife belirlerken kendisinden sonra Yezîd'i halef bırakması ve yazdığı vasiyetnâme ile taahhüt altına alması, halife olmasına rağmen onu sınırlayan bir durumdur. Süleyman, Mervânîlerin Ömer'in hilâfetine karşı

<sup>96</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 333.

<sup>97</sup> Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII: 168.

<sup>98</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 556; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, II: 136.

olacaklarını bildiğinden Ömer'e biat edip itaat altında kalmaları için ondan sonra Yezîd'in getirilmesini hem bir sus payı olarak sunmuş, hem de Ömer'i bu koşul altında adeta elleri kolları bağlı halde bırakarak iktidarın Mervânîler elinden çıkmasını engellemiştir. Neticede Ömer'in halefini değiştirme imkânına sahip olmasına rağmen bu işi gerçekleştirme o şartlarda mümkün değildir. Rivayete göre Ömer b. Abdülazîz, gerçekleştirebilseydi halifeliği Kasım b. Muhammed b. Ebûbekir'e veya İsmâil b. Amr b. Saîd'e yaşantılarının güzel olması nedeniyle vasiyet etmeyi düşünmüştür.<sup>99</sup> Fakat Ömer, teklifinin Emevîler ve Şamlı taraftarları tarafından kabul görmeyeceğini görmüş, ümmetin fitneye düşmesinden çekinmiştir.

Ömer, Hz. Peygamber'in yönetim anlayışını tüm kesimlere karşı izlemekte kararlıdır. Bu anlayış çerçevesinde devlete muhalif bütün kesimleri siyaset arenasında bir araya getirmeye çalışmıştır. Ancak Ömer, uzlaşma arayışında dinin emir ve yasaklarının belirlediği alanın dışına asla çıkmamıştır. İslâm'la çatışan hiçbir uzlaşma önerisini kabul etmemiştir. Bu bağlamda Ömer'in siyaseten muhatap aldığı devlete muhalif kesimlerden biri özel önem verdiği Ehl-i beyt mensupları ve onlarla bağı olan Ali taraftarlarıdır. Ömer'in onlara karşı tavrı ılıman ve müsamahakâr bir siyasi anlayışa dayanmaktadır. Bu kapsamda Ömer, valilerine gönderdiği talimatla Hz. Ali'ye camilerde lanet okunması uygulamasını kaldırmıştır.<sup>100</sup> Ehl-i beyt ile Ali taraftarlarının hoşuna giden bu uygulama onların Ömer'e bakışını olumlu yönde değiştirmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in babası ile arasında geçen bir anısı, Emevîlerin Cuma hutbelerinde Hz. Ali'yi neden kötilediklerinin, siyasi çıkarları uğruna siyaset ahlakını nasıl terk ettiklerinin açık bir itirafıdır. Ömer, babası Abdülazîz b. Mervân'a hutbe verdiği sırada akıcı konuşmasının Hz. Ali ile ilgili kısmına gelince neden bozulduğunu sorduğunda, Abdülazîz bu durumun farkına varan oğlu Ömer'e, Ali'nin güzel vasıflarını bildiğini ama insanlar kendilerini bırakıp da Ehl-i beyt'e yönelmesinler diye onu kötülemeye devam ettiğini söylemiştir.<sup>101</sup> Nitekim Ömer, bu kötü uygulamayı kaldırmakla kalmamış, onun uygulanmasının takipçisi de olmuştur.

<sup>99</sup> Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih (ö. 284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. el-Mu'temid Alellah el-Abbâsî (Necf: Murtedaviyya Kütüphanesi, 1358), II: 302.

<sup>100</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 382.

<sup>101</sup> Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (ö. 709/1309'dan sonra) İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye* (Mısır: el-Mektebeti't-Ticâreti'l-Kübrâ, 1927), 129.

Ömer'in iç siyasette barış ve istikrarı sağlamak için muhatap aldığı gruplardan biri de öteden beri devlete muhalif olan Hâricîlerdir. Ömer onlara yumuşak davranmış, yeryüzünde bozgunculuk yapıp kan dökmedikçe baskı ve şiddet yoluna başvurmadan kaçınmıştır.<sup>102</sup> Ömer, siyasi problemin çözümünde öncelikle anlaşma yanlısı bir politika izlediğini göstermek için döneminde isyan eden Hâricî Bistâm'a bir mektup göndererek, "Bana bildirildiğine göre sen, Allah ve Peygamber'i için kızarak ayaklanmışsın. Bu konuda sen benden daha önde değilsin. Gel seninle tartışalım; eğer biz haklıysak sen de diğer insanlar gibi bize uyarısın, yok eğer sen haklıysan o zaman biz de durumumuzu tekrar gözden geçiririz"<sup>103</sup> sözleriyle onu uzlaşmaya çağırmıştır. Ömer, huzuruna gelen Hâricî elçileri iyi ağırlamış ve sorularına Kur'an ve Sünnetten, Râşid halifelerin uygulamalarından deliller getirerek cevap vermiş, böylece onların İslam'la ters düşen yönlerini açıklayarak onları ikna etmiştir. Fakat onların "Yezîd'i kendinden sonra bu ümmete emin bir kişi olarak kabul edebilir misin" sorusu karşısında onu veliaht belirleyenin kendisi olmadığını söylemiştir.<sup>104</sup> Nitekim Ömer'in güzel bir üslup ile onları ikna etme metodu, Hâricîlerden karşılık görmüştür. Ömer'in Müslümanların isyan etmemesi çağrısına Bistâm, "Vallahi Emîrül-mü'minîn senden başkası bana hükmedemezdi" diyerek ona biat etmiştir.<sup>105</sup> Hâricîler, Ömer zamanında isyanlarını durdurmuş ve ülkenin bütününde bir huzur iklimi oluşmuştur.<sup>106</sup> Ömer zamanında şiddeti terk eden, zayıfları ve baskı altında olanları himaye ettikleri gözlenen Hâricîler, Ömer'in vefatı ardından diğer halifelerin baskı ve şiddeti benimseyen siyasete geri dönmeleri nedeniyle isyan etmişlerdir.<sup>107</sup>

Ömer b. Abdülazîz'in barış ve istikrar siyasetinin muhataplarından biri de çoğunluğu teşkil eden Müslüman mevâlîdir. Kaynaklarda genel olarak Arap asabiyetinin baskın olduğu bilinçli ve yanlı politikalar yüzünden mevâlînin Emevî devletinin kuruluşundan itibaren toplumsal yapıda; siyasi, dini, askeri, ekonomik, sosyal alanlarda ayrımcılığa maruz bırakılarak ikinci sınıf vatandaş olarak kabul edildiği bilgisi ön plana çıkarılmaktadır. Bu siyaset, onların devlete muhalif olmalarına neden olmuştur. Bu yüzden mevâlîye karşı Ömer, onları

<sup>102</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 555.

<sup>103</sup> İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 99-100.

<sup>104</sup> Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII:214-216.

<sup>105</sup> Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII:218.

<sup>106</sup> Severcan, *Din-Siyaset İlişkisi-Emevîler Dönemi*, 247.

<sup>107</sup> İbrahim Beydûn, *Melâmihu't-Teyyârâti'-Siyasiyye fi'l Karni'l-Evvel'i-Hicriyyi* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1979), 386.

devletle barıştıran ve güven aşıl原因 bir siyasi iklimin oluşmasına yönelik politikalar izlemiş, adalet ve eşitlik ilkesini esas alan, insan hak ve onurunu gözeten bir dizi uygulamalara imza atmıştır. Bu uygulamalardan ilki mevâîlilere yönelik baskı ve şiddet içeren uygulamadan kaçınmalarını valilerine emretmesidir. Ömer, Horasan valisi Cerrâh b. Abdillâh el-Hakemî'nin onları yola getirmek amacıyla kılıç ve kamçıyı kullanmak istemesi karşısında valisini asabiyete dayalı sertlik yanlısı siyaseti nedeniyle eleştirmiştir. Ömer, insanları fitneye düşüren uygulamalardan kaçınmasını, Müslüman oldukları ve ahitlerine bağlı kaldığı sürece cezadan uzak durmasını, aksi durumda bu yola başvurmasını valisine emretmiştir.<sup>108</sup> Ömer'in diğer uygulaması, şikâyet konusu olan vergi politikalarında değişikliğe gitmesidir.<sup>109</sup> Ömer, Müslüman oldukları halde haksız yere alınmaya devam eden haraç ve cizye vergilerini onlardan kaldırmıştır.<sup>110</sup> Ömer'in valilerine yazdığı, "Yahudi ve Hristiyanlardan, Müslüman olup da şu an cizye ödeyen, daha önceden yaşadıkları yerlerden ayrılarak Müslümanlarla birlikte yaşayan herkes, Müslümanların yararlandığı bütün haklardan yararlanacak, yüklendiği bütün görevleri yerine getirecektir. Müslümanların onlarla aralarını hoş tutmaları, onlara kendilerinden birisi gibi davranmaları gerekmektedir"<sup>111</sup> emri bunu doğrulamaktadır. Dikkat edilirse bu emrinde Ömer, mevâlî sözcüğünü kullanmaktan kaçınmaktadır. Bunun sebebi Müslüman olmanın İslam toplumunun bir üyesi ve ümmetin diğer fertleri gibi eşit olmada yeterli olduğunu herkese göstermek içindir. Ayrıca Müslüman savaşıllara verilen maaşın, Arap olmayanlar dâhil herkese ayırım yapılmaksızın verilmesi, Müslüman mevâlînin, Müslüman Arap gibi vergi ödemesi gerektiği vurgulanmıştır.<sup>112</sup> Ömer'in bu politikası kolayca kaçmaktansa zoru göğüsleyen; şiddet yerine tolerans göstererek insanları kazanmak siyasetidir. Ömer'in mevâlî politikasının hedefi; ayırım ve ırkçılık yapmadan Müslümanlar arasında eşitliği sağlamaktır. Böylece Ömer, İslâm'ın yayılmasını sağlayarak toplumsal münasebetlerde kavmiyetçilikten uzaklaşmış bir toplum oluşturmak istemiştir.<sup>113</sup> Buna rağmen Ömer'in mevâlî siyaseti bazı yazarlar tarafından eleştirilmektedir. Onlar bu konuda bazı uygulamaları nedeniyle Ömer'i selefi

<sup>108</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 559.

<sup>109</sup> Taberî, *Târihu't-Taberî*, VI: 560.

<sup>110</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 339; Ziyaüddin Rayyis, *el-Harac ve'n-Nuzumü'l-Mâliyye fi'd-Devleti'l-İslâmiyye* (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1969), 285.

<sup>111</sup> İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 94-95.

<sup>112</sup> Takkuş, *Emevi Devleti Tarihi*, 165.

<sup>113</sup> İbn Abdilhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, 69.

olmakla, hazinenin çıkarlarını gözetmemekle suçlamaktadır.<sup>114</sup> Onlara göre Ömer'in izlediği siyasetle mevâlî topluca İslâm'a girmiş, dolayısıyla hazinenin gelirlerinde azalma olmuştur. Bunu fark eden valiler durumdan Ömer'i haberdar etmişler; fakat Ömer, Zimmîlerin durumunu, İslâm'a girişlerini ve cizye vermeyi bıraktıklarını açıklayan Mısır valisi Hayyân b. Şureyh'e yazdığı mektupta, "Allah, Muhammed'i vergi toplayıcısı olarak değil; davetçi olarak göndermiştir" diyerek uygulamasının arkasında durmuştur.<sup>115</sup> Ömer'in mevâlî politikasına muhalefet edenler genelde alışılmış siyasetin dışına çıkmak istemeyen hanedan üyeleri, üst düzey saray mensupları, valilerden bir grup ve eşrafın ileri gelenleri olmuştur. Çünkü Arapların yöneten kesimi olarak öne çıkan bu gruplar asabiyetleri gereği İslamiyet'in eşitlik ve adalet ilkesine muhalefet ederek mevâlînin sosyal hayatın her alanında özellikle siyaset ve ekonomi alanlarında kendileriyle eşitlenmesini hoş görmemiştir. Efendileri olarak mevâlî üzerinden nemalandıkları, haksız kazançla elde edilen servetin bu şekilde ortadan kaldırılması çıkarlarına dokunduğu için Ömer b. Abdülazîz'e tepki göstermişlerdir. Nitekim onun vefatından hemen sonra bu çıkar grupları eski düzene hemen geri dönmüşlerdir.

Ömer b. Abdülazîz hilâfetinde izlediği iyi siyasetiyle yönetimde üst düzey bir duyarlılığa ve bunu kararlılıkla uygulama iradesine sahip bir yönetici olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle onun yönetim anlayışı, yönetimleri zulümlü eş görülen diğer Emevî halifelerin yönetim anlayışından farklı olmuştur. Oldukça mütevazı bir hayat süren Ömer b. Abdülazîz inandığı gibi yaşayan, inancı hayatını, hayatı inancını tanımlayan ve tamamlayan bir halife olmuştur.<sup>116</sup> Ömer'in hilâfeti zulmün ayyuka çıktığı bir dönemde adeta karanlığı aydınlatan bir ışık olmuş; adaleti ile ün yapıp hayırla anılan bir halife olarak tarihteki yerini almıştır.

## Sonuç

Devletin birliğini sağlayarak halkla kaynaşmanın tarihteki en güzel örneklerden birini sunan Ömer b. Abdülazîz'in gerek valiliği gerekse devlet başkanlığı, Râşid halifeler dönemi sonrasında yeniden bir canlanma ve değişim dönemi olmuştur. Bu dönemde yeniden dirilen İslâmî yaşamın siyasal düzende

<sup>114</sup> Van Vloten Gerlof, *es-Saytaratü'l-Arabiyye ve't-Teşeyyu' ve'l-Mu'tekadâtü'l-Mehdiyye* (Mısır: Matbâatu's-Siyâde, 1944), 114, 127.

<sup>115</sup> İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VII: 384, 386.

<sup>116</sup> Severcan, *Din-Siyaset İlişkisi-Emevîler Dönemi*, 246.

uygulamaya konulmuş olması, bu sistemin her daim uygulanabilir olacağını da ortaya koymuştur. Ömer için sosyal adalet ve eşitlik ilkesi devlet yönetiminde azami derecede dikkat edilmesi gereken bir husus olmuştur. Bir devlet adamı olarak Ömer, halkın idarecileriyle olan karşılıklı iletişimde son derece hassas bir tutum sergilemiştir. O, halkın hoşnut olması ve sükûnet içinde yaşamını sürdürebilirliğini, valiler ile diğer kamu yöneticilerinin halk ile aralarında oluşturdukları ilişkilerinde aramıştır. Özellikle idarecilere körü körüne itaat edilmemesi gerektiği konusunu sürekli vurgulamış, sırası geldikçe onların yaptığı yanlış uygulamaların eleştirilmesi gerektiğini; hatta bu yanlış uygulamalarda ısrar ettikleri müddetçe onlara itaat edilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Böyle bir gerekçeyi temel alarak insanların ve bilhassa mazlum olanların kendilerine yapılan haksızlıkları şikâyet edebilecekleri bir sosyal hukuk sistemi kurmuştur. Bu kapsam dâhilinde halkın, sosyal adalet ve hukuk kurallarına uymamakta ısrarcı olan valilere karşı sivil itaatsizlik yapabilmeleri hususunu devletin garanti kapsamı altına almıştır. İnsanlara bu konuyu “Allah’a isyan olan yerde mahlûka itaat yoktur” özlü sözüyle ilan etmiştir. Çok kısa bir süre de olsa Ömer b. Abdülazîz dönemi, uygulamaya koyulan sosyal siyaset sayesinde toplumda insanca yaşamının ortamının hazırlandığı, sağlıklı bir toplum oluşturulması adına gerekli düzenlemelerin yapıldığı bir dönemdir. Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın tüm ülke halkı ortak bir payda altında toplanmış, toplumu oluşturan tüm bireylerin mutlu olması adına engeller, önce devlet aracılığıyla daha sonra ise devlete destekte bulunan bireylerin yardımlarıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde bir atılımla sosyal adalet temelli sosyal dayanışma anlayışını hâkim kılan gelişmiş bir toplumun doğuşuna olanak hazırlanmıştır. Hazırlanan tüm olanaklar, yüksek özveri ve gayret içinde bulunan, kendisini Hakk’ın ve halkın hizmetine adanmış, samimi ve azami sorumluluk duygusuna sahibi bir devlet başkanı olan Ömer b. Abdülazîz’in imzasını taşımaktadır. Nitekim yönetimi zamanında devlet, tüm olanaklarıyla halka hizmete odaklanmış; devlet, halkın refahı için var olmuştur.

Neticede bu çalışma Ömer b. Abdülazîz’in İslam siyaset ahlakı çerçevesinde yönetimde muhalefete karşı nasıl bir siyaset izlediğini ortaya koymaktadır. Fakat siyaset-ahlâk ilişkisinden söz edildiğinde aklımıza hep siyasetçinin ahlâkı gelmektedir. Oysa siyasetçinin ahlâkı konuşulduğu veya sorgulandığı zaman siyaset ahlâkı sorgulanmış veya konuşulmuş olmamaktadır. Çünkü siyasetçinin

ahlâkı ele alındığında, siyasetçinin içinde yer aldığı siyaset ortamı değil, siyasetçinin siyasi davranışı ele alınmış olmaktadır. Oysa siyasetçilerin ahlâkî zaafı, sadece onların genel ahlâkî kusurlara sahip olmalarından ibaret değildir. Meselenin bir yönü de siyasetçinin kamu hizmetini yerine getirirken kamu ahlakıyla bağdaşmayan tutum ve davranışlarıyla ilgilidir. Örneğin yalancı, sahtekâr, ikiyüzlü bir politikacı kadar; kamu yararını gözetmeyerek sahip olduğu siyasi gücünü ve hukuki yetkisini muhaliflerini susturmak, makamının sağladığı saygınlık ve avantajı kamuoyu tepkisini ve eleştirilerini savmak için kullanmak da birer ahlaki zaftır. Bu minvalde yönetiminde Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Râşid halifeler dönemini aratmayan bir yönetim sergileyen Ömer b. Abdülazîz'in siyaset ahlakı her açıdan araştırılmaya değerdir. Bu bağlamda Ömer'in bireysel ahlakının konu edinen çalışmalar kadar onun siyasetinde nasıl bir kamu ahlakı izlediğini ortaya koyan farklı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın Ömer b. Abdülazîz'in siyaset ahlakını konu edinecek benzer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1981.
- Aktan, Coşkun Can. "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş". *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2009), 38-59.
- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1991.
- Arslantaş, Nuh. *Emevîler Döneminde İslam Dünyasında Yahudiler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Emevîlerin Siyasî Tarihi". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. ed. Mahfuz Söylemez. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Aycan, İrfan. "Ömer b. Abdülaziz ve Gayri Müslimler". *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/3 (1999).
- Aycan, İrfan. *Ömer b. Abdülaziz ve Gayrimüslimler*. Ankara: Öncü Yayınevi, 9. Baskı., 2005.
- Belâzurî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l- Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Belâzurî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikî. Mısır: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Beydûn, İbrahim. *Melâmihu't-Teyyârâti'-Siyasiyye fi'l Karni'l-Evvel'i-Hicriyyi*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1979.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869). "Emevî İdresi Üstüne". çev. Macit Yüksel. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2008).
- Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Dâvûd b. Venend (ö.282/895). *Ahbârü't-Tivâl*. çev. Zekeriya Akman - Siyabend Aytemür. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleyman İbnü'l-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd (ö: 225/889). *Kitabü's-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838). *Kitâbu'l-Emvâl*. Kahire: Şerîketü Mektebe, 1975.

- Ebû Yusuf, Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb (ö. 182/798). *Kitâbu'l-Harac*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1979.
- Eryılmaz, Bilal. "Siyaset". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. Muâviye". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 1/118-119. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (ö. 817/1415). *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- Gerlof, Van Vloten. *es-Saytaratü'l-Arabiyye ve't-Teşeyyu' ve'l-Mu'tekadâtü'l-Mehdiyye*. Mısır: Matbâatu's-Siyâde, 1944.
- Halîfe b. Hayyât, Ebî Hübeyre el-Leysî el-Ufurî (ö. 240 h.). *Tarih-i Halife İbn Hayyât*. Riyad: Daru't-Tayyibe, 1985.
- Hammaş, Necdet. "Emevîler Döneminde Mevâlî ve Zimmilerin İdaredeki Rolü". çev. İrfan Aycan. *Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 175-190.
- İbn Abdilhakem, Abdurrahman b. Abdullah el-Kureşî (ö. 257/870). *Futûhu Mısır ve'l-Mağrib*. thk. Abdulmun'im Âmir. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1961.
- İbn Abdilhakem, Ebû Muhammed Abdullah (ö. 214 h.). *Sîretü Ömer b. Abdülaziz*. thk. Ahmed Ubeyd. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1984.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406). *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbüddin Ömer (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah B. Müslim (ö. 276/889). *el-İmâme ve's-Siyâse*. I-II Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Hâşimî (230/845). *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Mısır: Mektebetü'l-Hancî, I. Baskı., 1421.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201). *Sîretü ve Menâkibu Ömer İbni Abdülaziz'i'l-Halîfeti'z-Zâhid*. thk. Seyyid Cemîlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). *el-Kâmil fi't-Târih*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî. Beyrut: Hajar Yayın Dağıtım ve Medya Evi, İslam Araştırmaları Merkezi, trs.
- İbnü't-Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (ö. 709/1309'dan sonra). *el-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, 1927.
- Kanat, Masume. "Emevî Dönemi Siyasî Gelişmelerin Kelâmî Konu ve Oluşumlara Etkisi". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ts. (www.academia.edu.tr.)
- Köse, Murtaza. "Sosyal Siyaset Kavramı ve Ömer B. Abdülaziz'in Sosyal Siyaseti". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2010), 75-98.
- Makdîsî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed'u ve't-Târih*. nşr. Halîl İmrân el-Mansûr. Beyrut: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1997.
- Meş'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ali. *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1983.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Rayyis, Ziyaüddin. *el-Harac ve'n-Nuzumü'l-Mâlîyye fi'd-Devleti'l-İslâmiyye*. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1969.
- Severcan, Şefaettin. *Din-Siyaset İlişkisi-Emevîler Dönemi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.



- Seyf b. Ömer, et Temîmî (ö. 180/796). *el-Fitne ve Vak'atu'l-Cemel*. thk. Ahmet Râtîp Armûş. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1972.
- Seyyar, Ali. *Sosyal Güvenlik Terimleri*. İstanbul: Papatya Yayınları, 2005.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir (ö. 911/1505). *Târihu'l-Hulefâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 2. Basım, 1952.
- Şenol, Mehmet. *İslam Siyaset Felsefesinde Riyaset İmamet Düşüncesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (ö. 310/923). *Târihu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl. I-XV Cilt. Kahire: Daru'l-Maarif, 1967.
- Takkuş, Süheyl. *Emevî Devleti Tarihi*. çev. Mücahit Yüksel. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892). *Sünnetü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğr. I-V Cilt. Mısır: Şerîketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 2. Baskı. 1395.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih (ö. 284/897). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. el-Mu'temid Alellah el-Abbâsî. I-II Cilt. Necef: Murtedaviyya Kütüphanesi, 1358.
- Yalçıntaş, Nevzat - Tuna, Orhan. *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1991.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. Konya: Kombassan Yayınevi, 1994.
- Yiğit, İsmail. "Emevîler". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Yiğit, İsmail. "Ömer B. Abdülazîz". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 34/53-55. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347). *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb Arnavud. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.

**Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors**

Soner Akpınar (%50) – Şefaettin Severcan (%50)

\*\*\*\*\*

**Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest**

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.  
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

\*\*\*\*\*

**İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy**

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.  
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

\*\*\*\*\*

**Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement**

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.  
In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed

\*\*\*\*\*